

pontból a leírás műfajában a szerkezetek építkezésére kell nagyobb figyelmet fordítania a szöveg írójának.

Az elbeszélés műfajába tartozó nagyobb terjedelmű (történelmi, irodalomtörténeti, művészettörténeti) szövegek szintaktikai jellemzői mutatják a legnagyobb szórást. Az írott nyelvhasználatot befolyásoló életkori sajátosságok ismerete ebben az esetben is fontos szerepet játszik a megfelelő tankönyvi szövegek szerkesztésében.

A harmadik részben B. FEJES KATALIN levonja a vizsgálat főbb tanulságait. A szerző szerint figyelembe kell venni azt, hogy a vizsgált korosztály szerkezetbontó képessége még fejletlen, hiszen az anyanyelvi órákon csak egyszerű transzformációkkal foglalkoznak. Fontos, hogy szerkezettagi szinten mennyi információt helyezünk el, és a sorrendi elrendezésből kiolvasható-e az az információ, amit közölni akarunk. Elsődleges cél a szövegek szintaktikai arányosságának kialakítása, valamint a mindennapi pedagógiai használhatóság a verbális ismeret-elsajátításban. Elsősorban a tankönyv szaknyelvhez való igazodása az, ami akadályt gördít a tanuló elé a megértésben. B. FEJES KATALIN szerint az 5. és 6. osztályos tankönyvi szövegek szintaktikai jellemzői nem állnak olyan egyértelmű összefüggésben, mint amilyen összefüggéseket a korosztály saját szövegeiben ki lehet mutatni. Így a tankönyvi szöveget sem általában kell vizsgálni, hanem a főbb szövegtípusokon belül, és az eredményeket hozzá kell igazítani a korosztály nyelvi (szintaktikai, szemantikai, pragmatikai) jellemzőihez.

A könyv nemcsak nyelvészeti szakemberek és tankönyvírókat szólít meg, de tájékoztató pontul szolgálhat a gyakorló pedagógusoknak (nem utolsósorban a magyar és idegen nyelvet oktatóknak), valamint a társterületek képviselőinek. Az iskolai tanulás eredményességét – szinte valamennyi tantárgy területén – jelentős mértékben befolyásolja az a körülmény, hogyan olvasnak, hogyan értenek meg különböző típusú szövegeket a tanulók.

A kötet végén német nyelvű összefoglaló (*Verhältnisse der syntaktischen Charakteristika in Lehrbuchtexten*), gazdag irodalmi jegyzet, valamint a kötetben közölt tankönyvi szövegek bibliográfiai adatai találhatók.

B. FEJES KATALIN *A tankönyvszöveg szintaktikai jellemzői* című könyvét jó szívvel ajánlom minden szakembernek.

Víghné Szabó Melinda

Szathmári István: A stílselemzés elmélete és gyakorlata

Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár

Kodolányi Füzetek 16. 2002. 440 p.

1. SZATHMÁRI ISTVÁN legújabb kötete több mint fél évszázados stilisztikai munkásságáról tájékoztat. Már közölt tanulmányait gyűjtötte össze, amelyek a legkülönbözőbb kiadványokban jelentek meg, emiatt ma „együttesen nem tudnak hatni”, „ezért összeszedve és meghatározott logikus rendben újra” közzéteszi őket (6). Hogy egy ilyen kiadásra valóban szükség van, mellett elsősorban azzal érvel, hogy efféle „stílselemzés-gyűjteményre, pontosabban stílustörténetre annál is inkább szükség van, mert a megújult stilisztika... az érdeklődés középpontjába került” (6). Valóban jó, hogy egy helyen, egy kötetben találhatjuk, olvashatjuk őket, amit azzal is igazolhatunk, hogy a szerzőnek né-

hány nehezen hozzáférhető helyen (például a *Zalai Tükörben*) megjelent írása most egy új, könnyebben megszerezhető kiadványban olvasható.

Ezeket a tanulmányokat, cikkeket az Előszót nem számítva öt fejezetben közli: I. A stíluselemzés elméleti háttéréről (alapozás), II. Korstílusok és irányzatok, III. Egy-egy műnek, egy-egy író, költő életművének a stílusvizsgálata, IV. A Kossuth rádió Édes anyanyelvünk adásában elhangzott rövid stíluselemzések, V. Nyelvi-stilisztikai műsor-elemzések (a Magyar rádió Nyelvi bizottsága megbízásából).

A gazdag anyag egészének részletes ismertetése már csak terjedelmi okok miatt sem lehetséges. Csak az elméletileg fontos és problémákat jelentő, vitatható kérdéseket tartalmazó tanulmányokkal foglalkozom és nyilván azokkal, amelyek a légióban tájékoztatnak a szerző stilisztikai koncepciójáról, de – gondolom – így is bizonyítani lehet a kötet jelentőségét, produktivitását.

2. Az első fejezet kérdésköréből kettőt emelek ki: a funkcionális stilisztikát és a stíluselemzést.

2.1. Ahogy már korábbi írásaiból is megtudhattuk, SZATHMÁRI a funkcionális stilisztika híve, ez számára az elméleti háttér, amit „kiszélesített funkcionális stilisztiká”-nak is nevez. Ennek közvetlen forrása a SASSURE-tól és tanítványaitól kezdeményezett funkcionális szemléletű nyelvtudományi irányzat, a genfi funkcionális iskola (BALLY, SECHEHAYE, FREI) és az ebből kinőtt funkcionális stilisztika (BALLY, CRESSOT, DEVOTO, MAROZEAU, GUIRAUD).

A funkcionális stilisztika lényegét a szerző abban látja, hogy „felöleli a teljes nyelvhasználatnak a stílus felől való vizsgálatát” (8), a nyelvnek a hangtántól a szöveg- tanig terjedő valamennyi szintjéhez tartozó stíluseszközait, továbbá a stílusrétegeket, mindenekelőtt a szépirói stílust és az ehhez kapcsolódó stíluselemzést.

Mindezt röviden így összegzi: ennek a stilisztikának „mindig a középpontjában állt a nyelvhasználat sokrétű elemzése”, amit most a „kommunikáció- és információelmélet, valamint a szöveg- tan és a pragmatika” még megalapozottabbá tesz (8).

Ezzel a mindenképpen rugalmasságot jelző megjegyzésével a szerző minden bizonnyal arra is utalni akar, hogy a funkcionális stilisztikára nyitottság jellemző, mert újabb és újabb elméletekkel egészíthető ki, újabb és újabb diszciplínákkal kapcsolható össze, amelyek közül a szerző több helyen is a következőket említi meg: kvantitatív nyelvészet, beszédett-elmélet, pragmatika, kognitív nyelvészet, sokféle vonatkozásban a szöveg- tan, továbbá a hermeneutika, poétika és az újabb irodalomelméletek.

Minden bizonnyal ezzel is összefügg, hogy a szerző a stilisztikát integráló, sőt ennél is továbbmenően interdiszciplináris, multidiszciplináris tudománynak tekinti, hisz – mint említi – integrálta például a „szemantika, a kvantitatív nyelvészet, a szöveg- tan, a pragmatika stb. eredményeit” (8) az eklekticizmus veszélye nélkül, és ezért jogosan állíthatja, hogy „a funkcionális stilisztika képes a megújulásra” (15).

Az elmondottak alapján arra is gondolhatunk, hogy az így felfogott funkcionális stilisztika talán nemcsak egy valamilyen alapul szolgáló elmélet a stilisztika számára, hanem ennél több is, más is, a stilisztika egy „változata” (stilisztika-változat, stilisztika-típus), stilisztikai „modell”, és ha az említett „változat” lehetősége látszik a legelfogadhatóbbnak, akkor ehhez analógiaként (tehát nem azonosításként, nem ekvivalensként) a stilisztika olyan típusait említhetjük meg, mint amilyen például CASSIRERNÉ¹ az előíró stilisztika. De maga a ma egyre inkább általánosuló szövegstilisztika is egy ilyen „válto-

zat” lehet. Persze az ilyen és az ezekhez hasonló összefüggéseken még sokat kell gondolkodnunk, töprengenünk.

Ugyanebben a fejezetben a fő téma, a funkcionális stilisztika mellett szóba kerül magának a stilisztikának a többféle megítélése. Az egyik az, hogy többen (például MICHEL ARRIVÉL vagy VÍGH ÁRPÁD) a stilisztikát újabban ismét halottnak tekintik. Mások szerint – és ez az, amivel egyetérthetünk és örvendhetünk – a stilisztika újjáéledt, ismét fellendülőben van, a „stilisztikai kutatások az utóbbi húsz évben megsokszorozódtak”, területe kiszélesedett, megvan az esélye arra, hogy teljesen külön tudomány legyen (14-15, 18).

És ebben a kontextusban idézi a szerző LATHERMAS idevágó tréfás megjegyzését: „a halott jó egészségnak örvend” (14). Mindezt megtoldhatjuk azzal, amit STANLEY FISH² mond a stilisztikát negatíven megítélő véleményekről: Mi is a stilisztika, és miért mondanak róla olyan szörnyű dolgokat?

Sokunk számára az itt tárgyalt kérdések közül a legfontosabbak a szövegtannal való kapcsolatnak, a stilisztika szövegtani vonatkozásainak a megítélése. A szerző itt „A stíluszintek stilisztikai eszközei” című alfejezetben beszél röviden, de korábbi tanulmányaiban ezt a témát részletesen kifejti. A szövegtannal társított és emiatt újnak tekinthető szövegstilisztika tárgykörébe tartozik szerinte a mondaton túlmutató és a szöveg egészére kiható valamennyi jelenség (11-12). Persze még valami más is idetartozik: valamennyi nyelvi elemnek, illetőleg stílusesszövegnek a szövegegészről való meghatározottsága. Talán erre utal egy korábban megjelent tanulmányában annak a hangsúlyozása, hogy a stílári jelenségek tulajdonképpen csak részjelenségek, mert mindegyik a teljes szövegből való.³

Különb tudommal SZATHMÁRI ISTVÁN az első, aki a magyar nyelvtudományban a szövegstilisztika műszóval utal a szövegtannal társított új stilisztikára.⁴

2.2. Ugyancsak fontos, a kötet egészének tartalmát érintő téma a stíluselemzés, pontosabban – ahogy a fejezet címében szerepel – „a stíluselemzés a funkcionális stilisztikában” (19), aminek részben vagy egészben megfelelője lehet a másoknál előforduló stilisztikai elemzés.

A stíluselemzést a KULCSÁR SZABÓ ERNŐ felfogásával megvilágított „feltétlenül igényelt” interpretáláshoz köti: „az interpretálás és benne a stíluselemzés” (22), aminek lényege „annak a módszeres vizsgálata, hogy a költő, író milyen szövegszerkezeteket, milyen nyelvi-stilisztikai jelenségeket, illetve milyen nyelven kívüli eszközöket, továbbá hogyan, milyen funkcióban használt fel mondanivalója kifejezésére” (22), más szóval röviden: „a stíluselemzés igyekszik feltárni a stílári eszközök szerepét, hírtékét”(22).

Sokatmondó idevágó megjegyzésből az összefoglalásszerű jelzőt emelem ki: a stíluselemzés összefoglalásszerű módszeres vizsgálat (22), tehát nem atomisztikus, nem széttöredezett, nem szorítja háttérben az egészet (24). Az ennek az elvnek megfelelő vizsgálatot többen is globális elemzésnek nevezik.

Bizonyítja ezt az is, amit az elemzés „komplex” jellegéről mond, elsősorban az, hogy „az egyes részlegek szerinti vizsgálat” az egészről indul ki (23), és oda kell visszajutnia, és hogy figyelemmel kell lenni a szöveget meghatározó szövegen kívüli tényezőkre is (24).

Mindezt a mindenképpen szükséges óvatossággal így összegezi: „ezúttal sem fogjuk megoldani a stíluselemzés roppant sokágú kérdését, mivel egységes recept nincs, és eleve nem is lehet” (20).

3. A második fejezet (Korstílusok és stílusirányzatok) két részből áll: 1. A korstílus és a stílusirányzat lényege, jellemzői, 2. Egyes korstílusok és stílusirányzatok bemutatása hét alfejezetben: 1. A középkori irodalom stílusa, 2. A reneszánsz, 3. A romantika, 4. A XIX – XX. század fordulójáról, 5. A szecesszió, 6. Az impresszionista stílus, 7. A XX. századi költői stílusról. Mindegyik irányzat esetében néhány odatarozó irodalmi alkotás stíluselemzése is olvasható.

3.1. Sokat vitatott, eltérően megítélt kategória a korstílus és a stílusirányzat.

A kettő lényegét és különbségét KLANCICZAY alapján így határozza meg: a korstílusok egy-egy művelődéstörténeti korszak valamennyi ágát átfogják (például reneszánsz, barokk, romantika), ezzel szemben a stílusirányzatok nem egyetemes jellegűek, nem mindegyik művészeti ágban ható áramlatok, „például az impresszionizmus mindenkéltől a festészetben, továbbá a zenében és a lírában jelentkezik, kisebb mértékben a szobrászatban, illetve az epikában, de már az építészetben szinte egyáltalán nem” (29).

Ezután felsorolja a korstílus és a stílusirányzat fogalmának néhány jellemző vonását, többek között azt, hogy egyik sem „pontosan körülhatárolható zárt rendszer”, és hogy mindkettő egyéni alkotásokban létezik, ezekből csak utólag vonhatjuk el a jellemző sajátságait (29-30).

A változás-magyarázatokat a szerző KULCSÁR SZABÓ ERNŐ felfogása alapján a horizontban megmutatkozó változásokhoz köti (30), vagyis amit eddig többen is struktúraváltozásként magyaráztunk, az most az újabb felfogások, mindenekelőtt a hermeneutika alapján horizont-váltás, és ez – ahogy eddig tapasztaltuk – elfogadható lehetőség.

3.2. Mindezek konkretizálására – mint a fentebbi felsorolásból is kitűnik – a szerző hét stílusirányzatot tárgyal. Egy-egy irányzat bemutatásának a menete a következő: az irányzat kialakulása és jellemzése, majd néhány odatarozó vers stíluselemzése. Például az impresszionizmus megvilágítására két elemzést olvashatunk: Tóth Árpádtól az *Esti sugárkoszorú*, Babbitól a *Messze... messze* című vers elemzését.

4. A harmadik fejezet címe jól tájékoztat a fejezet tartalmáról: Egy-egy műnek, egy-egy író, költő életművének a stílusvizsgálata. Tizenhat témát foglal magába, ezek megoszlása a következő: kilenc írók stílusára, öt művek stílusára, egy stílusrétegre (Nyelv és sajtónyelv) és egy másik pedig stílusesszüközre vonatkozik (ez utóbbi címe: Földrajzi nevek mint szimbólumok).

A negyedik és az ötödik fejezet a rádióhoz kötődik. Az egyik, a negyedik „A Kosuth rádió Edes anyanyelvünk adásában elhangzott rövid stílus elemzések”. A tizennégy előadás tartalma: művek, írók stílusa, stílusesszüközök (például a képzők stílusértékéről).

Az ötödik „Nyelvi-stilisztikai műsorelemzések (a Magyar rádió Nyelvi bizottsága megbízásából)”, idetartozik például az, amit a szerző a meteorológiai jelentések vagy a Déli krónika és az Esti magazin nyelvéről, stílusáról írt.

5. SZATHMÁRI ISTVÁN kötetének megjelenése jelentős esemény a magyar stilisztika történetében. Fontos ez többek között a benne foglalt írások „időbelisége” miatt, hisz nem egy, hanem több év alatt írt tanulmányok gyűjteménye, és így egy amúgy is dinamikus évtized tudománytörténeti keresztmetszete, jó tájékoztató olyan fejleményekről, amelyekben nemcsak írásainak volt szerepe, rendeltetése, hanem az azokban is tükrö-

zöldő aktivitásának is, annak, hogy szervezője, vezetője volt és az ma is a Stíluskutató csoportnak, és tevékenysége így is kedvezően hatott a stilisztika művelőire egészen széles körben. Kötete tehát egy évtizedre kiterjedő tudománytörténet és egyben hatástörténet is.

Jelentős továbbá azért is, mert – ahogy könyvének címe is jelzi – egyaránt van elméleti és gyakorlati irányultsága. Nehéz, bonyolult, sokat vitatott elméleti kérdéseket tárgyal céltudatosan, a tisztázás szándékával, de ugyanakkor megfontoltan, a szükséges fenntartásokkal és kellő óvatossággal jár el. És jól kivehető az a törekvése is, hogy a tárgyalat elvek gyakorlati alkalmazását tegye lehetővé. Ezzel a törekvéssel magyarázhatjuk, hogy a stíluselmzéseknek nagy a részaránya a kötetben, jóval nagyobb, mint korábbi könyveiben. És ezt bizonyítják a rádióban elhangzott tudománynpszerűsítő előadásai, amelyek jórészt szintén stíluselmzések, valamint a nyelvi és stilisztikai szempontú műsorelmzések.

A szerző nagy érdeme az is, hogy ragaszkodik a hagyományokhoz, nem veti el a régit, pusztán csak azért, mert régi, de még van produktivitása, részben ilyen hagyomány nála maga a funkcionális stilisztika. De ugyanakkor törekszik az új megismerésére, átvételére, új elvek kidolgozására és hasznosítására. Ezt figyelhetjük meg például abban a törekvésében, hogy megújítsa a funkcionális stilisztikát.

Fontos az is, hogy jól tud igazodni a stilisztika státusából adódó határmezsgyész helyzetéhez. Egyaránt ragaszkodik a nyelvtudomány elveihez és az irodalomtudomány nyújtotta lehetőségekhez és elvárásokhoz. Bizonyítja ezt például a stíluselmzés és az irodalmi műelemzés viszonyának a megítélése: a stíluselmzés szerves, elhanyagolhatatlan része az irodalmi műelemzésnek, „egyébként a kettő gyakran nem is válik szét” (23). Mindez egy meg nem fogalmazott elismerése a SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLYTÓL kezdeményezett monista elvnek, a költői világkép és a stílusforma egy egységben való felfogásának, és szakítás a múltbeli, de még mindig kísértő dualista elvvel, a világkép és a stílusforma elkülönített, elszigetelt vizsgálatával.⁵

Mindezek kétségkívül növelik a kötet produktivitását, valamennyi kiemelt pozitív sajátossága jól szolgálja a magyar stilisztika korszerűsítésének az ügyét, ami mindannyiunk tevékenységében a legfontosabb törekvés, minden kezdeményezés megítélésének fő szempontja.

Az említett érdemek figyelembevételével állíthatjuk, hogy SZATHMÁRI ISTVÁN kötete egyértelmű szaktudományi elismerésre készítet.

Jegyzetek

1. Peter Cassirer: On the place of stylistics. Håkan Ringbom et al. (Eds.) *Style and Text. Studies presented to Nils Erik Enkvist*, Språkförlaget Skriptor AB Stockholm, 1975. 27-48.
2. Stanley E. Fish: What is stylistics and why are they saying such terrible things about it? Donald C. Freeman (Ed.) *Essays in Modern Stylistics* Methuen, London and New York, 1981. 53-78.
3. Szathmári István: Magyar stilisztika (tervezet egy új egyetemi tankönyv kidolgozására). *MNy.* 1987. 3. 284-297, az idézett hely: 289.
4. Szathmári István: A szövegstilisztika tárgyköréről. *MNy.* 1983. 149-162. Szathmári István: Beszélhetünk-e szövegstilisztikáról? Rácz Endre és Szathmári István (Szerk.) *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest, 320-355.

5. Szegedy-Maszák Mihály: *Világkép és stílus. Történeti-poétikai tanulmányok*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1980. 9-21.

Szabó Zoltán

Szathmári István: Stilisztikai lexikon
Stilisztikai fogalmak magyarázata szépirodalmi példákkal szemlélítve
Budapest, Tinta Könyvkiadó 2004.

SZATHMÁRI ISTVÁN *Stilisztikai lexikona* váratlanul, különösebb előzetes híradások nélkül jelent meg 2004 tavaszán a Tinta Könyvkiadó gondozásában. A *magyar nyelv kézikönyvei* sorozat 7. darabjaként – a keresletnek engedve – hiány pótlásának szándékával jelentette meg a kiadó önálló kötetben a stilisztikai fogalomtárat.

SZATHMÁRI ISTVÁNNak, az Eötvös Loránd Tudományegyetem tanárának, professor emeritusának neve fémjelzi a kötetet; s közismert tény, hogy tudományos pályája alatt igen fontos szerepet kapott munkásságában a stilisztika kutatása. Több kötete tanúsítja ezt, s méltán tartja a szakma a funkcionális stilisztika magyar eminens kutatójának.

A fogalomtár elkészítésének gondolata régebbi fogantatású, sőt első változatának megjelentetése is 40 évvel korábbra tehető. A jelen átdolgozott és bővített kiadás előszavában a szerző így vall erről: „A Stilisztikai lexikon eredetileg része volt A magyar stilisztika útja című 1961-es munkámnak” (Gondolat Kiadó). Tehát egy önálló kiadványnak csak részfejezete volt, s ezért rejtve maradt a szélesebb körű felhasználó közönség számára. A példányok így is hamar elfogytak, főleg a szakemberek körében terjedt. Leginkább a stilisztikai lexikon rész miatt keresték. Ezért vállalkozott a Tinta Kiadó ennek önálló megjelentetésére, igazolva, hogy a kereslet változatlan az ilyen jellegű munkák iránt.

Mind küllemében, mind tartalmában megújult kötetet mutathatunk be; „Ezúttal átdolgozott és bővített kiadást vehet kezébe az olvasó” – vallja a szerző a kiadványról.

A mű főcíme Stilisztikai lexikon, azaz stilisztikai fogalomtár, betűrendes ismerettár e témakörből; s alcíme ad további útbaigazítást: Stilisztikai fogalmak magyarázata szépirodalmi példákkal szemlélítve, vagyis értelmezés és illusztráció teszi teljesebbé a gyűjteményt. A mottóul választott Márai-idézet a következő: A „...»stílus« eleven energia, amely a szavak médiumán át érzékiesen, lüktető érveléssel továbbít egy személyiséget”.

A stílusnak ezt a rendeltetését, funkcióját SZATHMÁRI ISTVÁN úgy érvényesíti, hogy mind a közlő, mind a közlemény és befogadó szempontját is figyelembe veszi az egyes szócikkek összeállításakor. Ez a szemlélet hatja át a lexikon egészét.

Koncepcióját tekintve érdemes odafigyelnünk az első kiadás és a második átdolgozott kiadás szerzői előszavára is. Az első kiadáshoz írt fontos megállapítása a mű továbbfejlesztetőségére utal: „a szócikkek között számos olyan akad, amely nem tekinthető lezártnak, csupán a jelenleg kialakult állapotokat tükrözi, illetve rögzíti.” A második kiadás előszavában már utal a szerző a változásokra: „(...) néhány olyan címszót elhagytam, amely felett eljárt az idő, illetve egynéhány új címszót felvettem. Továbbá ugyancsak néhánynak a bemutatásán valamelyest módosítottam.” A koncepcióra vonatkozó vallomás is egyértelmű, mindkét kiadásra érvényes, a szerző állásfoglalását, stílus-